

Umberto

Eco

Ñεgedëyşe

Дули

—
Çeviren:
Eren
Cendey
—

Şèyî

—
Araştırma
İnceleme
—

Søylemēk

Umberto Eco, 1932'de Alessandria'da doğdu. Bilim insanı, yazar, edebiyatçı, eleştirmen ve düşünür kimlikleriyle yirminci yüzyılın en önemli entelektüellerindendir. Dünya kamuoyunun gündemine 1980'de çıkan ilk romanı *Gülün Adı* ile giren Eco'nun eserlerinin pek çoğu Türkçede de yayımlandı. *Baudolino* (2003), *Kraliçe Loana'nın Gizemli Alevi* (2005), *Prag Mezarlığı* (2011) ve *Sıfır Sayı* (2015) adlı romanları ile *Güzelliğin Tarihi* (2006), *Çirkinliğin Tarihi* (2009), *Yengeç Adımlarıyla* (2012), *Düşman Yaratmak* (2014) ve *Efsanevi Yerlerin Tarihi* (2015) adlı incelemeleri de yayınlarımız arasında çıktı.

Umberto Eco, 2016'da aramızdan ayrıldı. *Devlerin Omuzlarında*, ölümünden sonra İtalyancada yayımlanan son eseridir.

DOĞAN KİTAP TARAFINDAN YAYIMLANAN DİĞER KİTAPLARI

Baudolino	Düşman Yaratmak
Kraliçe Loana'nın Gizemli Alevi	Sıfır Sayı
Güzelliğın Tarihi	Efsanevi Yerlerin Tarihi
Çirkinliğın Tarihi	Devlerin Omuzlarında
Prag Mezarlığı	
Yengeç Adımlarıyla	

NEREDEYSE AYNI ŞEYİ SÖYLEMEK

Orijinal adı: Dire quasi la stessa cosa

© 2024, La nave di Teseo Editore Milano

Çeviri © 2024, Eren Cendey

Yazan: Umberto Eco

İtalyanca aslından çeviren: Eren Cendey

Danışman editör: Betül Parlak Cengiz

İlk okuma: Fabio Salomoni

Yayına hazırlayan: Aslı Güneş

Türkçe yayın hakları: © 2025 Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya

tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları La nave di Teso Editore srl & ONK Ajans Fikir ve Sanat Eserleri A.Ş. aracılığıyla satın alınmıştır.

1. baskı / Ocak 2025 / ISBN 978-625-6162-79-2

Sertifika no: 44919

Kapak tasarımı: Geray Gençer

Sayfa uygulama: Gökçen Yanlı

Baskı: Yıkılmazlar Basın Yayın Prom. ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.

15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B Güneşli - Bağcılar - İSTANBUL

Tel: (212) 515 49 47

Sertifika no: 45464

Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Neredeyse Aynı Şeyi Söylemek

Umberto Eco

DOĞAN KİTAP
ÖRNEKTİR

Çeviren: Eren Cendey

İçindekiler

Önsöz	11
Giriş	19
1/ALTAVİSTA'NIN EŞANLAMLILARI	37
1.1 Anlam eşdeğerliği ve eşanlamlılık	40
1.2 Bağlamları anlamak.....	43
2/DİZGEDEN METNE	51
2.1 Dizgelerin eşölçülemezliği varsayımı	53
2.2 Çeviri olası dünyalarla ilgilenir	61
2.3 Tözler olarak metinler	64
3/GERİ ÇEVİRİLEBİLİRLİK VE ETKİ	73
3.1 İdeal geri çevrilebilirlik	77
3.2 Bir geri çevrilebilirlik sürekliliği	83
3.3 Duyurmak	88
3.4 Aynı etkiyi yeniden yaratmak.....	104
4/ANLAM, YORUM, MÜZAKERE	107
4.1 Anlam ve yorumlayanlar	112
4.2. Bilişsel tipler ve çekirdek içerikler.....	114
4.3 Müzakere etmek: Fare mi sıçan mı?	118
5/KAYIPLAR VE TELAFİLER	123
5.1 Kayıplar	126
5.2 Taraflar arasında anlaşmalı kayıplar.....	130
5.3 Telafiler	137

5.4 Metni zenginleştirmekten kaçınmak.....	141
5.5 Metni iyileştirmeli mi?	145
5.6 Yeniden yazarak telafi etmek.....	159
6/GÖNDERME VE DERİN ANLAM	177
6.1 Göndermeyi ihlal etmek	179
6.2 Gönderme ve biçem	182
6.3 Gönderme ve “derin” hikâye	191
6.4 Fabula düzeyleri.....	197
6.5 Rebus’ların göndermeleri ve göndermenin rebus’u	199
7/KAYNAKLAR, FOÇALAR, DELTALAR, HALİÇLER.....	203
7.1 Kültürden kültüre çevirmek	206
7.2 İbn-i Rüşd’ün araştırması	209
7.3 Bazı vakalar	212
7.4 Kaynak ve erek	214
7.5 Yerlileştirme ve yabancılaştırma	216
7.6 Modernleştirme ve arkaikleştirme	226
7.7 Karışık durumlar.....	236
7.8 Gene müzakere hakkında	240
8/GÖSTERMEK.....	243
8.1 Canlandırma	245
8.2 Halanın odası	249
8.3 Ekfrasis	259
9/METİNLERARASI GÖNDERMEYİ HİSSETTİRME.....	265
9.1 Metinlerarasını çevirmene fısıldamak	271
9.2 Zorluk	275
10/YORUMLAMAK ÇEVİRMEK DEĞİLDİR	279
10.1 Jakobson ve Peirce	283
10.2 Hermeneutik çizgi	285
10.3 Yorumlama türleri	291
10.4 Göstergeiçi yorumlama	293

10.5 Diliçi yorumlama ya da riformülasyon	295
10.6 Önce yorumlamalı sonra çevirmeli	301
10.7 <i>Lectio difficilior</i>	307
10.8 İcra.....	309

11/TÖZ DEĞİŞTİĞİ ZAMAN 313

11.1 Başka gösterge dizgelerinde töz varyasyonları	315
11.2 İki doğal dil arasında çevirideki töz sorunu	317
11.3 Üç formül	320
11.4 Şiirde töz.....	323
11.5 Şiir çevirisinin neredeyse'si	337

12/RADİKAL YENİDEN YAZMA 365

12.1 Queneau olayı.....	367
12.2 Joyce vakası	372
12.3 Sınır vakalar	383

13/MADDE DEĞİŞİNCE..... 385

13.1 Parasinonim	388
13.2 Dönüştürme veya uyarlama.....	392
13.3 Manipülasyonla dönüştürme.....	397
13.4 Söylenmeyi göstermek	398
13.5 Söyleneni göstermemek	403
13.6 Kaynak metnin bir düzeyini yalıtma	406
13.7 Başka türlü göstermek	410
13.8 Yeni bir yapıt olarak uyarlama	413

14/KUSURSUZ DİLLER VE KUSURLU RENKLER..... 417

14.1 <i>Tertium comparationis</i>	419
14.2 Dilleri karşılaştırmak	423
14.3 Çeviri ve varlıkbilim.....	425
14.4 Renkler.....	427
14.5 Son yaprak	437

Kaynakça..... 439

Önsöz

Umberto Eco'nun çeviriye dair bu kitabı İtalya'da ilk kez 2003 yılında yayımlandı. Eco'nun bu kitaba zemin hazırlayan pek çok başka çalışması çoktan yayımlanmış ve okurların büyük ilgisiyle karşılanmıştı. Çeviribilim camiası için hiç de yabancı olmayan *Experiences in Translation* (2000) bunlardan biriydi. *Neredeyse Aynı Şeyi Söylemek* az önce andığımız kaynağın, Eco'nun hem çevirmen hem de çevirmenleriyle yakın çalışan bir yazar olarak deneyimleriyle ve zengin örnekçesiyle genişletilmiş hali gibi görünse de ondan çok daha fazlası olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Kuşkusuz yazarımızı tanıtmak gerekmeseydi de 20. yüzyıla damgasını vurmuş bir filozof, yazar, göstergebilimci ve dilbilimci olduğunu hatırlatarak bu kitapta yankısını hissedeceğimiz diğer çalışmalarına da kısaca değinelim. *Lector in Fabula* (1979) örnek okur, örnek yazar, ansiklopedik bilgi, metnin niyeti ve yazarın niyeti; *Kant ve Ornitorenk* (1997), bilişsel tipler, çekirdek içerik ve molar içerik gibi kavramlarıyla bu kitapta yankılarını hissettiren, *Trattato di Semiotica Generale* (1975) ve *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı* (1993) da sık sık anılır.

Eco *Neredeyse Aynı Şeyi Söylemek*'in giriş bölümünde bu çalışmayı bir çeviri kuramı kitabı olarak sunmak niyetinde olmadığını söylese de, her bölümde değişik gönderme ve eklemlenmelerle birbirini tamamlayan ana yaklaşımı aslında örtük de olsa bir çeviri kuramı sunar.

Ülkemizde çeviribilim literatürü, araştırmacının dil alanına göre ağırlıklı olarak İngilizceden ya da Fransızcadan takip edilmektedir. Eco kitabın çeşitli bölümlerinde araştırmacıların literatürden tanıdığı isimlere hiç de yabancı olmadığını hissetti-

rir. Ancak fazlasıyla kuramsal bulduğunu belirttiği çeviribilim araştırmacılarını alıntılar ve onların metinleriyle tartışmaktansa hermeneutik geleneğe atıfta bulunmayı yeğler.

“Yorumlamak Çevirmek Değildir” başlığını taşıyan onuncu b6l6mde hermeneutik geleneğin 6nl6 isimlerini tek tek anar ve Jakobson’un 6nl6 makalesi “Çevirinin Dilbilimsel Y6nleri”nde yer alan çeviri t6rleri tanımlamasında geçen “yorumlama” s6zc6g6n6n bir metafor olup olmadığını sorgular. “Acaba bu metaforu ziyadesiyle ciddiye almak çeviribilim araştırmalarının ekseninde çeviri ile ‘yorumlamayı’ aynı şey saymaya vardırarak d6zeyde bir sapma yaratmış mıdır?” tarzı 6rt6k bir soruyla okuruna gizli-den g6z kırpar.

Pek çok dildeki zengin 6rneklerle okurun hem bilgi dağarcığını geliştirebilecek hem de oldukça zorlayıcı olabilecek bu metin, dil barajını aşabilen okurlar için çok eğlenceli ve d6ř6nd6r6c6 anekdotlar ve edebiyat tarihinden kesitler içerir. Eco kendi *Sylvie* ve Quenau çevirilerinden 6rnekler verir, Joyce’un bir çevirmen olarak kendi metniyle ilgili kararlarını ele alır. Poe’nun *Kuzgun*’unun Baudelaire ve Mallarm6 tarafından yapılmış çevirilerini tartışır. *İlahi Komedy*’nin çeşitli kantolarının çevirilerinden 6rnekleri yeri geldikçe okurun g6zleri 6n6ne serer.

6rneklerin çok dilliliğinin zorlayıcılığı dışında, bu metin kuramsal yaklaşımıyla da, hem eviribilim alanından gelenler hem de dışındakiler için etin olabilecek yanlar taşıtmaktadır. Eco her ne kadar bir eviribilim kuramı ortaya koymak niyetinde olmadığını s6ylese de, bu kitapta Charles Sanders Peirce ve Hjelmslev’den aldığı kavramlarla ilginç bir bakış açısı geliştirir. Çeviribilim literat6r6, dilbilim ve g6stergebilim paradigmasından çok hızlı koptuğundan, bu yaklaşımı takip etmek eviribilim alanından okurlar için bile biraz zorlayıcı olabilir.

Mantık ve epistemolojiye katkılarıyla tanınan, modern g6stergebilimin kurucularından biri sayılan Amerikalı filozof Peirce g6stergebilim alanında her t6rl6 anlamlandırma s6reciyle ilgili (*semiosi*) bir teori geliştirir. Bu bağlamda Peirce bir g6stergenin anlamını çıkarmayı m6mk6n kılan s6reci “eviri” kavramını kulla-

narak tanımlar. Gösterge, nesne ve yorumlayan gibi üç unsurun arasındaki ilişkiye dayanan bu süreçte, gösterge bir imge, bir gü-rültü, bir melodi, bir jest gibi, yorumlamaya neden olan herhangi bir şey olabilir. Bir ögenin fiilen gösterge görevini üstlenebilmesi için, gösterge olarak algılanması ve bir nesneyle ilişkiye girmesi gerekir, bu ilişki öznenin, zihninde o göstergeyle o nesne arasında zihinsel bir temsil üretmesiyle tesis edilir. Bu süreçte en kilit kavram olan *yorumlayan (interpretante)* ise, göstergeyi yorumlayan bir özne değil, onu nesneye bağlayan bir düşünce ya da fikirdir. Bir gösterge her zaman aynı *yorumlayıcı* ortaya çıkarmadığı gibi, farklı iki bireyin aynı göstergeye dair iki farklı *yorumlayıcı* olacağına şüphe yoktur; dahası aynı göstergeyle, belli zaman aralıklarıyla iki kez karşılaşan bir birey bile iki farklı yorumlayan üretebilir. Böylece anlam oluşturma süreci (*semiosi*) sonsuza kadar gidebilir. Bu ilişkide nesne *yorumlayan* aracılığıyla göstergenin işaret ettiği şey olarak göstergeden bağımsız mevcut olmasına rağmen ancak gösterge aracılığıyla bilinebilir.

Okuyacağınız bu kitabın diğer kilit kavramları, dili iki düzlem-den oluşan katmanlı bir dizge olarak kabul eden Hjelmslev'den alınmıştır. Ünlü dilbilimciye göre anlamlandırma, ifade ve içerik düzlemlerinin öğeleri (biçim, madde ve töz) arasındaki ilişkilerle ilgilidir.

Göstergelerarası çeviri, dönüştürme (Jakobson) ve uyarılama bahislerinde de bu kavramlardan yararlanır.

Kitabın başlığına gelecek olursak: Çeviri aynı şeyin söylendiği beklentisiyle tüketilen bir üründür. Bu beklentiye, O şey ne? Şey ne demek? Aynı şey nedir? gibi sorularla yanıt vermeye kalktığımızda yazarın hem giriş bölümünde hem de kitabın çeşitli bölüm ve satırlarında yaptığı gibi ontolojinin alanına gireriz. Neyse ki Eco, okurlarını bu tür ontolojik tartışmalarla yormak istemez, birkaç açık ya da örtük göndermeyle çeşitli kaynaklara işaret etmekle yetinir.

Aynı şeyi söylemenin ancak müzakere kavramıyla mümkün olabileceğini ve çevirinin bir müzakere sürecinden ibaret olduğunu belirtir. Çeviribilim alanında sıkça kullandığımız eşdeğerlik,

amaca uygunluk, sadakat veya çevirmenin inisiyatifi gibi kavramları da *müzakere* başlığı altında ele alır. Müzakerede bir şeyleri elde etmek için başka bazı şeylerden vazgeçilir. Müzakerenin tarafları bellidir: Kaynak metin, hayattaysa kaynak metnin yazarı, kaynak kültür, erek kültür, erek okurların beklentileri, erek metni yayımlayan yayıncılık endüstrisi. Eco'ya göre çevirmen bu taraflar arasında müzakereci konumundadır.

Çevirmen müzakereci olarak bağlamı kavramalı, o bağlama en uygun çözüm için hem içerik hem de ifade düzleminde müzakeresini yapmalıdır. Çevirmenin, bağlam ve bağlam bileşenleriyle ilişkisini *Lector in Fabula'*da geliştirdiği, okurun yorumlayıcı işbirliği yaklaşımına göre açıklar. Bu yaklaşım, elinizdeki kitapta çok belirgin olarak anılmasa da yaklaşımın temel kavramları daha ikinci bölümde karşımıza çıkar. *Olası dünya, ansiklopedik bilgi, örnek okur, örnek yazar, metnin niyeti, yazarın niyeti* gibi kavramlar yorumlayıcı işbirliği anlayışının temel kavramlarıdır. Çevirmen bir örnek okur olarak çevireceği metnin "olası dünyası"nı, "ansiklopedik bilgisi"ni kullanarak çözümlmeye çalışır. Bilgisini devreye sokmadan önce de ister istemez bir tahminde bulunmak zorundadır. Bu metin nasıl bir olası dünyadan söz ediyor? Bunu yaparken doğal olarak metnin yüzeysel yapısından (ifade düzleminde) yola çıkarak derin yapısını (içerik düzlemini) anlamlandırır. Yüzeysel yapı ifade düzleminde tezahür ettiğinden, herhangi bir doğal dilin örnek okuru için derin yapıyı kavramak daha kolaydır. Çeviride ise işler değişir, yüzeysel yapıda karşılaştığımız ifadelerin işlevleri üzerine düşünmek zorunda kalırız. Derin yapıda neye işaret etmektedirler? Bu işlevleri erek metinde de yerine getirebilmeleri için yüzeysel yapıda, yani ifade düzleminde ne tür kararlar almak gerekir? Çevirmenin bu dilemmasında Eco onun yardımına daha önce de söylediğimiz gibi *müzakere* kavramıyla yetişir. Müzakere, metnin her dilsel biriminde çevirmenin farkına bile varmadan yaşadığı süreçtir. Müzakereden her zaman kazançla çıkılmayacağını, kayıpların da olabileceğini peşinen kabul etmek gerekir ama yazarın kendi çevirmenleriyle yaptığı müzakere örnekleriyle dolu bu kitapta bazı kayıpların kazançlara da

dönüşebileceği gösterilir. Buna olanak veren de dil dizgelerinin her ne kadar eşölçülemez olsalar da kıyaslanabilir ve karşılaştırılabilir olmalarıdır.

On dört bölümden oluşan bu kitap daha önce de belirttiğimiz gibi çok dilli örnekleri, eğlenceli anekdotları, yukarıda değinmeye çalıştığım kavramlarıyla maceralı bir okumaya davettir. Hele çeviri teknolojilerinin gelişmediği dönemlerden kalan Altavista aracılığıyla yapılan çevirilerden örnekler, makine çevirisinin bağlamsallaştırma problemini ortaya koymak için verilmekle birlikte bizleri biraz acı bir tebessüme de sevk ederler. Yapay zekânın işimizi elimizden alacağı korkusunu yaşadığımız bugünlerde, makine çevirisinin emekleme dönemine ait örnekler, o dönemki çevirmenlere muhtemelen bir kendinden eminlik ve emniyet duygusu sağlamıştır.

Çeviribilim alanından gelen okurlar için keyifle takip edeceklerini umduğum, çevirmen dostlarım için, konusunun yanı sıra çeviri sürecinin de okurken değerlendirilebileceği bu kitap çeviri meselesiyle akademik ya da mesleki anlamda ilgilenmemiş okurlara ne söyleyebilir, doğrusu bilmiyorum. Belki çevirmen okurun yorumlayıcı işbirliğinin nasıl dinamik bir süreç olduğunu, ne kadar fazla bileşen içerdiğini, zorlukları yanı sıra keyifli yanları da olabileceğini gösterebilir.

Okuma her aşamasında bir varsayım ve çıkarım süreci gerektiren sancılı bir süreçtir. Çeviri söz konusu olduğunda bu sancı daha da artar. Çevirmen/okur başlangıç varsayımları, tahminleri ve çıkarımlarıyla aldığı kararları çeşitli bağlamsal bileşenler, estetik etkiler ve metnin işlevi, kahramanların belli özelliklerinin öne çıkarılması ya da gölgede bırakılması konusundaki iç müzakereleriyle sürekli gözden geçirir. Bu süreç aslında bu terimlerle ifade edilmese de her çevirmenin kaçınılmaz olarak yaşadığı bir maceraya işaret eder. Betimleyici Çeviribilim Araştırmaları bu süreci, çevirmenin hem kendisi hem de meslektaşları ve okurları için görünür kılması adına “öz-betimleme” anlayışını önermiş ve çevirmeni, çeviri kararlarını gerekçelendirerek görünür kılması konusunda cesaretlendirmiştir. Bütün bunlara rağmen literatür bu tür makaleler açısından çok zengin sayılmaz. Bunda paradigma değişimi-

nin de etkisi yadsınamaz. Kültürel dönüş ve onu müteakip çeşitli dönüşlerle yaşanan paradigma değişiklikleri, betimleyici çeviribilim araştırmalarına yeterince zaman ve emek harcanmamasında etkili olmuştur. Oysa çevirmenin kaynak metinle müzakere sürecini gözler önüne serebilecek şey, kararlarını gerekçelendirdiği bir öz betimlemeden başka bir şey değildir. Bu durumda çevirmen metindeki baskın ya da egemen unsur, nasıl seçtiğini, onu nasıl belirginleştirdiğini, kaynak metnin okurunda yaratmak istediği etkiyi erek metin okurunda nasıl yaratmaya çalıştığını açıklayabilir. Egemen unsur, çeviri amacına, kaynak metnin yazıldığı döneme, çevirmenin yaşadığı döneme ve benzer başka pek çok değişkeye göre değişebilir. Bu durumda Eco'nun çevirmene önerisi, bir metinde kendisi için egemen unsur araması, seçimlerini ve dışarıda bırakacaklarını buna göre belirlemesidir.

Neredeyse Aynı Şeyi Söylemek üzerine heyecanla konuşup yazabileceğimi hissediyorum ama bu heyecanı kitabın olası okurlarına bırakarak kitapla yolumun nasıl kesiştiğine değinip bitirmek arzusunda'yım. 2019 yılında bir özel üniversitede ders arasında bunalmışken evrene şöyle bir mesaj vermiştim: "Biri bana bu kitabı çevirmeyi teklif etse, bir de şöyle birkaç aylık bir çeviri bursu alsam, cebimde para, yüzümde güneş ve rüzgârın şefkatiyle sakın bir mekânda çeviri yapsam". Evrene verdiğim tüm mesajlar gibi bunu da unutmuştum ki, 2023 yılının Nisan ayında değerli meslektaşım Eren Cendey'den bir e-posta aldım. Bu kitabın editörlüğü için yazıyordu, çok çok memnun oldum, çünkü çok sevdiğim, çıkar çıkmaz aldığım, ara ara baktığım bir kitap söz konusuydu. Sonra ne olduysa oldu, araya başka işler, başka yazışmalar girdi ve 2024 Ekim'inde Aslı Güneş'in ısrarıyla çok kısa sürede konu editörlüğünü üstlenmiş oldum. Para, güneş ve rüzgârın şefkati gibi mesajlar evrenin hangi köşesine gitti bilemiyorum. Son iki aydır sevgili Aslı Güneş ile sürekli yazışarak pijama terlik halinde, bel ağrısı ve göz sulanmasıyla elimden geleni yapmaya çalıştım.

Neden bu kadar kısa sürede böylesi kapsamlı bir işi kabul ettim? Her şeyden önce meslektaşımın bana güveni, benim mesleğime saygım bu kabulde belirleyici oldu (*Çok kısa sürede söyledim*

koşullarda elimden geleni yapmaya çalışmama rağmen, gözden kaçmış şeyler olabilecektir. Bu nedenle bu kitaptaki bütün sevapları çevirmene günahları da bana yazın lütfen). Mesleğe ve meslektaşlara saygı demişken bu çeviride kullandığımız çeviri örneklerini aldığımız çevirmenleri şükranla anmadan bitiremeyeceğim. Necdet Adabağ, Fatma Akerson, Erdoğan Alkan, Aysen Altinel, Kemal Atakay, Suphi Aytimur, Peral Bayaz, Oğuz Baykara, Murat Belge, Ege-men Berköz, Barış Bıçakçı, Armağan Ekici, Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Şemsa Gezgin, A. Kadir, Şadan Karadeniz, Savaş Kılıç, Fatih Özgüven, Işıl Saatçioğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Cemal Süreya, Rekin Teksoy, Tomris Uyar, Burcu Yalın, Nihal Yeğinoğlu ve daha niceleri...

Yapay zekâ insanların yerine geçmeden birbirimizi unutmasak iyi olacak!

DOĞAN KİTAP
ÖRNEKTİR

Betül Parlak Cengiz

Giriş

Çevirmek ne demektir? İlk ve yürek ferahlatıcı yanıt şu olmalı: Aynı şeyi bir başka dilde söylemek. Aslına bakılacak olursa, ilk aşamada “*aynı şeyi söylemek*” ifadesinin ne anlama geldiğini belirlemede pek çok sorunla karşılaşırız ve açıklama, tanımlama, açıklama, formülasyon (yeniden ifade etme) ve daha da karmaşığı, eşanlamlılarla ikame girişimi gibi işlemler söz konusu olduğunda bunu bilmemiz zorlaşır. Bununla beraber çevrilecek bir metinde, o şeyin hangisi olduğunu bilemeyiz. Sonuç olarak, bazı durumlarda, *söylemek* ne anlama gelir, bu bile kuşkuludur.

*İlyada*¹ destanı ya da “Asyalı Gezgin bir Çobanın Gece Türküsü”nde,² pek çok felsefi tartışmada çeviriye özgü sorunun önemini vurgulamak üzere, çevrildikleri her dilin ötesinde ve üzerinde saydamlaşması, parlaması gereken ya da tersine bir başka dil ne kadar çabalasa da asla elde edilemeyen bir *Kendinde Şey* olup olmadığının peşine düşmemize lüzum yok. Daha alçaktan uçmak yeter ve biz de ilerleyen sayfalarda bunu pek çok kez yapacağız.

Varsayalım ki bir İngiliz romanında kahraman *It's raining cats and dogs* diyor. Aynı şeyi söylediğini sanarak bunu sözcüğü sözcüğüne *Kediler ve köpekler yağıyor* diye çeviren çevirmen aptaldır. Bu, *Bardaktan boşanırcasına yağıyor* veya *Gök delinmişçesine yağıyor* diye çevrilecektir. Ya söz konusu olan bir bilimkurgu romanıysa ve “Charles Fort” tarzı olarak anılan bilimlerin bir çömezi tarafından yazıldıysa, hakikaten de gökten yağan kedilerden ve köpeklerden

1. Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, İstanbul: Can Yayınları, 2008.

2. Giacomo Leopardi, *Şarkılar*, çev. Necdet Adabağ, Ankara: Efil Yayınevi, 2010.

söz ediliyorsa, o zaman ne yapılır? İşte o zaman sözcüğü sözcüğüne çevrilmesi makuldür. Ama ya kahraman, kediler ve köpeklerle ilgili tuhaf bir takıttan mustarip olduğunu ve yağmur yağdığına bile kendini tehdit altında hissettiğini anlatmak için Doktor Freud'a gidiyorsa? Gene sözcüğü sözcüğüne çevrilir ama aynı zamanda deyimlere de takık olan o Kedilerin Adamı'nın nüansı yitirilmiş olur. Peki ya bir İtalyan romanında kedi köpek yağdığını söyleyen kişi konuşmasını yadırgatıcı İngilizce kökenli sözcüklerle bezeme hevesinden kendini kurtaramayan bir Berlitz öğrencisiyse? Sözcüğü sözcüğüne çevrildiğinde gafil avlanan İtalyan okur, onun İngilizceye öykündüğünü anlamayacaktır. Ya bu roman daha sonra İngilizceye çevrilirse, bu İngilizceye öykünme hevesi nasıl sonuç verecektir? O zaman kahramanın milliyetini değiştirmek ve onu İtalyancaya öykünmeye hevesli bir İngiliz ya da umutsuz Oxford lehçesiyle konuşmakta inat eden Londralı bir işçi mi yapmak gerekir? Bu, tahammül edilemez bir girişim olur. Peki ya bir Fransız romanının kahramanı *It's raining cats and dogs* diyorsa? Bu, İngilizceye nasıl çevrilir? Bir metnin iletmek istediği şeyin ne olduğunu ve onun nasıl iletileceğini söylemenin zorluğunu görüyorsunuz.

İşte size kitabın müteakip bölümlerinin anlamı: Asla aynı şeyin söylenmediğini bilerek *neredeyse* aynı şeyin nasıl söylenebileceğini anlamaya çalışmak. Bu noktada sorun yaratan artık *aynı* şey veya aynı *şey* kavramı değil, *neredeyse* kavramıdır.³ O *neredeyse* ne kadar esnek olmalı? Bu, bakış açısına göre değişir: Dünya, neredeyse Mars gibidir, ikisi de Güneş'in çevresinde dolaşırlar, küre şekindedirler ama Dünya bir başka güneş sisteminde dolaşan bir başka gezegenle de neredeyse aynı olabilir; çünkü ikisi de göksel cisimdir, neredeyse kâhinin cam küresi veya neredeyse bir top ya da neredeyse bir portakal gibidir. *Neredeysen*'nin esnekliğini, kapsamını belirlemek başlangıçta müzakere edilmesi gereken bazı kriterlere bağlıdır. Neredeyse aynı şeyi söylemek göreceğimiz üzere, *müzakere* ışığında ele alınacak bir süreçtir (prosedürdür).

3. Genette (1982) haklı olarak çeviriyi *palimpsest* olarak ele alır: İlk yazının "kazındığı" ve üzerine yenisinin yazıldığı ama yine de eskisinin okunmasına imkân verecek şeffaflıkta bir parşömen. "Neredeysen" konusuna gelince, Petrilli (2001) çeviri konusundaki yazılarını derlediği kitabına *Aynı Öteki* adını verir.

Sanırım kuramsal olarak çeviri sorunlarıyla ilgilenmem ilk olarak 1983 yılında Queneau'nun *Biçem Alıştırmaları*⁴ adlı yapıtını nasıl çevirdiğimi açıklamakla başladı. Doksanlara kadar katıldığım bazı konferanslarda yaptığım konuşmalarla bu soruna kısaca değinirken, yapıtları çevrilmiş bir yazar olarak kişisel deneyimlerime dayanmışım.⁵ Çeviri sorunu benim *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı* (1993b) üzerine yaptığım çalışmamda da elbette eksik olamazdı; daha sonra hem bir Joyce çevirim (Eco, 1996) hem de Nerval'den *Sylvie* (Eco, 1999b) çevirim hakkında konuşurken konuya değinmemek olmazdı.⁶

1997-1999 yılları arasında Bologna Üniversitesi'nin, Göstergebilim alanında doktora araştırmaları için yılda iki kez düzenlediği seminerlerin ana konusu göstergelerarası çeviriydi; burada da doğal bir dilden bir başkasına çeviri değil, birbirlerinden farklı gösterge sistemlerine yapılan çeviriler söz konusuydu; örneğin bir romanın bir filme, epik bir destanın çizgi romana "çevrilmesi" ya da bir şiir temasından bir tablo çıkarılmasıyla ilgili. Çeşitli sunumlarda "asıl çeviri" denilen⁷ şey ile "göstergelerarası çeviri" arasındaki ilişki ele alınırken, doktora öğrencileri ve meslektaşlarımla yaptığım tartışmalarda çelişkili düşüncelere kapıldım. Bu tartışmaların konusu, çelişkiye düştüğüm kişilerle tartışırken ortaya çıkan uyarıcı ve kışkırtıcı düşüncelerim, bu kitabın sayfalarından net bir şekilde yansımali. Benim o zamanki tepkilerim ve diğer katılımcıların sunumları *VS 82* (1999) ve *VS 85-87* (2000) dergisinin iki özel sayısında yer alıyor.

1998 güzünde Toronto Üniversitesi tarafından bir Goggio Lectures serisi için davet edildiğimde de konuyla ilgili düşüncelerimi geliştirmek için yeniden çalışmaya başladım. Bu konferansların sonuçları daha sonra *Experiences in Translation* (Eco, 2001) adıyla yayımlandı.

4. Raymond Queneau, *Biçem Alıştırmaları*, çev. Armağan Ekici, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2021.

5. Bkz. Eco (1991, 1992a, 1993a, 1995a, 1995b)

6. Burada hatırlatmak isterim ki onlarca yıl çeviri deneyimim olsa da bu konudaki kuramsal ilgim Siri Nergaard'ın lisans ve doktora tezleriyle ve onun iki antolojik kitabının benim yönettiğim dizide 1993 ve 1995 yıllarında yayımlanmasıyla oluştu.

7. *Translation proper*, yani iki doğal dil arasındaki çeviri kastediliyor. (ed. n)

İtalya'nın Libya'yı işgali ve asi çetelerle yıllarca süren çarpışmalarıyla ilgili anıların henüz taze olduğu yıllarda geçen çocukluğumda sık sık anlatılan bir hikâyeyi anımsıyorum. İşgal kuvvetlerinin peşine takılan bir İtalyan maceraperest o dili hiç bilmeseydi kendini Arapça çevirmeni olarak işe aldirmişti. İsyancılarından olduğu varsayılan biri yakalandığında sorguya tabi tutuluyordu; İtalyan subay İtalyanca olarak sorusunu soruyor, sahte çevirmen de uydurduğu Arapçasıyla bir şeyler söylüyordu; sorguya çekilen kişi hiçbir şey anlamıyordu ve kim bilir neler söylüyordu (olasılıkla yanıt da anlaşılamıyordu) ve çevirmen kendi keyfine göre şahsın yanıt vermeyi reddettiğini ya da her şeyi itiraf ettiğini uyduruyordu ve genellikle isyankâr idam ediliyordu. Tahminime göre dalavereci arada sırada merhamete geliyor, sorguladığı zavallının ağzına onu kurtaracak sözler de uyduruyordu. Her neyse, bu hikâyenin nasıl sonuçlandığını bilmiyorum. Çevirmen belki hakkına düşen parayla onurlu bir hayat sürmüştür, belki de sahtekârlığı ortaya çıkmıştır ve başına gelebilecek en kötü şey işten atılması olmuştur.

Bu öyküyü anımsadıkça asıl çevirinin daima ciddi bir iş olduğuna, hiçbir yapısökümcü çeviri kuramının etkisiz kılamayacağı bir meslek ahlakı gerektirdiğine inanıyorum.

Umberto Eco'dan çeviri, çevirmenlik ve diller arası geçişler üstüne eşsiz bir kitap. Çeviri konusunda duyarlı tüm okurlara yeni ufuklar açarken neşeli anekdotlarıyla okuma sürecini son derece eğlenceli kılacak.

